

dolog azonban – mint tudjuk – más fordulatot vett. 1837 júniusában Kőlcsey Mihálynak sikerült a csekei jobbágyokat fellázítania a költő ellen, akit birtokának feldulatása miatt tetemes kár ért.² A vármege büntető perbe fogta Kőlcsey Mihályt, s a költőnek kilátása lehetett rá, hogy az ellenlábására kirovandó kártérítés legalább részben kiegyenlíti majd veszteségét.³ Ám a perben való ítélethozatalra az ő életében már nem kerülhetett sor.

Rigó László

JÓKAI MÓR ÖT KIADATLAN LEVELE

A másfél évtizede indult *Jókai Mór Összes Művei* kritikai kiadásban eddig két levelezéskötet jelent meg: *Jókai Mór levelezése* (1833–1859). Összegyűjtötte és sajtó alá rendezte Kulcsár Adorján. Bp. 1971. Akadémiai K. 489 l. (a továbbiakban: JKK *Levelezés*. 1. köt.) és *Jókai Mór levelezése* (1860–1875). Összegyűjtötte és sajtó alá rendezte Oltványi Ambrus. Bp. 1975. Akadémiai K. 1011 l. (a továbbiakban: JKK *Levelezés*. 2. köt.). A most közlésre kerülő öt Jókai-levél közül az 1–4. számú 1875 előtt keletkezett; ezek nem szerepelnek az említett levelezéskötetekben, mert a kötetek sajtó alá rendezési munkálatainak befejeződése után váltak hozzáférhetőkké a Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirat-tárában. Az 5. számú levél 1893-ból való, tehát eleve a következő kötetek anyagába illik. Ám nem célszerű várni az utóbbi publikálásával sem: provenienciája okán ugyanis a 3. és 4. számú, Emich Gusztávhoz írott levelekhez tartozik.

Az öt levél nem tartalmaz különleges izgalmat keltő vagy szenzációs közléseket. Mégis, valamennyi értékes adalék Jókai írói-szerkesztői tevékenységéhez; egyes tartalmi vonatkozásaiak pedig a Jókai-filológia lényeges részletkérdéseit világítják meg, sőt tévedéseit igazítják ki. A levelek írásmódja, helyesírása olykor következtelen, ez azonban közismerten jellemző Jókaira; a szövegeken tehát nem javítottunk, valamennyit betűhíven közöljük.

1.

Jókai Mór – Várady Antalnak¹

Pest 1852 Sept. 20.

Kedves barátom.

Valami ügyesbajos dolgom van: Emichnek² eladtam az új regényem 500 pftért, mellyből 300 pengőt most 15kén kellett volna neki lefizetnie, de ez alatt tudja fene mi baja akadt, már öt nap óta halogatja a fizetést, s hihetőleg bele kerül másik öt nap, míg teljesíti, mert ez már nála be vett szokás; nekem pedig pár nap alatt okvetlen szükségem volna e pénzre; ha tehát volna valami okos embered, a ki két hétre, vagy egy hónapra egy, két, vagy háromszáz pengőt, akár Emich jóállása mellett nekem, akár egyenesen ő neki illendő kamatra, értve 15–20 percentet, – tudna kölcsönözni, engem meglehetősen galibából mentenél ki, állván ezen galiba abból, hogy pár nap alatt ki kell a lakásomból költözni³ s dupla házbér van a nyakamon, a költözést pedig nem halaszthatom, mert 24kén a feleségemnek szerződése van Miskolczon vendégszerepelni s asszony nélkül a költözés nem megy, onnan pedig tíz napig meg nem jó.⁴ Ha e kérésemet könnyű szerével és pár nap alatt teljesítheted, tudósíts róla, de ha nagy utánjárásodba kerülne, vagy csak későbbre lehetne, akkor hagyj el, mert néhány nap múlva Emich is csak teremt pénzt.

Különbön csókollak minden rangon levő familiáiddal egyetemben,

barátod
J. Mór.

² Leveleinek ezzel az ügygel foglalkozó részleteit ld. uo. 789–95., 797., 801., 806., 835–36.

³ Szatmár megye 1837. évi jegyzőkönyvének az ügyre vonatkozó részleteit ld. MERÉNYI Oszkár: Ismeretlen és kiadatlan Kőlcsey-dokumentumok. Bp. 1961. 180–88.

A levél autográf; tintával íródott. A szöveg a 4 lapnyi ívpapír 1. lapján, a címzés a 4. lapon található. A kézirat 1975 májusában, az ÁKV aukciójáról került a PIM Kézirattárába. Jelzete: V. 4056. Címzése: T. cz. *Várady Antal* úrnak, barátilag, *Helyben*.

Az első olvasásra pusztán pénzügyi természetű levél valójában új és értékes filológiai adalék az 1851 és 1853 közepe között született s az Apafi Mihály fejedelem korabeli Erdély politikai-társadalmi viszonyairól szóló *Erdély aranykora*, *Török világ Magyarországon* és *A kétszarvú ember* c. Jókai-regények keletkezéstörténetéhez.

A három regény már megjelent a *Jókai Mór Összes Művei* kritikai kiadásában: *Erdély aranykora* (1851). Sajtó alá rendezte Oltványi Ambrus. Bp. 1962. Akadémiai K. 435 l. (a továbbiakban: JKK *Regények*. 3. köt.); *Török világ Magyarországon* (1852–1853). Sajtó alá rendezte Otványi Ambrus. Bp. 1963. Akadémiai K. 538 l. (a továbbiakban JKK *Regények*. 4. köt.); *A kétszarvú ember*. Sajtó alá rendezte Turák János. Bp. 1973. Akadémiai K. 246 l. (a továbbiakban: JKK *Kisregények*. 1. köt.) A kritikai kötetek megfelelő fejezeteiben (Kiadások, fordítások; Keletkezése, forrásai; Irodalom) a sajtó alá rendezők – amennyire az aránylag kevés filológiai adat lehetővé tette – részben feltárták a három egymáshoz kapcsolódó, egymásba fonódó témájú, cselekményű regény keletkezéstörténetét. E folyamatot – az ott felsorakoztatott források adatait kiegészítve és a következtetéseket esetenként módosítva, az időközben megjelent JKK *Levelezés*. 1. kötetének vonatkozó adatai, valamint e szeptember 20-i levelünk nyújtotta új adalékok alapján is – nagy valószínűséggel a következőképp rekonstruálhatjuk:

Az *Erdély aranykorát* 1851 júliusától november közepéig írta Jókai. Az Emich Gusztáv kiadásában és Récsi Emil szerkesztésében megjelenő Pesti Napló 1851. szeptember 16-tól november 26-ig közölte a regényt 39 folytatásban, a Pesti Napló Műtára rovatban. Helyes a sajtó alá rendező megállapítása: „a regény írásának tempója nem sokkal előzte meg a PN-beli közlés ütemét”. Első kötetkiadása – *Erdély aranykora*. 1–2. köt. Pesten 1852. Emich Gusztáv bizománya. 1. köt. 214 l.; 2. köt. 205 l. – 1851. december 10-e körül került a könyvtári forgalomba. (Vö.: JKK *Regények*. 3. köt. 301–302., 307., 343. l.; JKK *Levelezés*. 1. köt. 95. sz. 102–103., 355–357., 97. sz. 105–107., 358–359. l.)

Az *Erdély aranykora* megjelenését követő 1852 téli-tavaszi sajtóvisszhangok, a lapok híradásai egyöntetűen jelezték, hogy Jókai még nem merítette ki a témát, s meg fogja írni hőseinek további történetét. (Ld. JKK *Regények*. 3. köt. 343–347. l.; 4. köt. 414–415. l.) Mégis, a folytatás, a *Török világ Magyarországon* megírásához csak 1852 augusztusában, a *Dalma* c. dráma befejezése után foghatott hozzá: hisz édesanyjának 1852. augusztus 6-án küldött levelében még szó sincs az új regény készüléséről, az augusztus 26–31-i levélben viszont már ez olvasható: „Tavaly kiadott regényem [*Erdély aranykora*] a mostani vásárral egészen elkelt, most már a másikat készítem.” Több jel arra mutat, hogy Jókai e regényét először kényelmesebb tempóban akarta megírni; ám augusztus végétől – váratlanul támadt lakásbonyodalmai, sokasodó anyagi gondjai miatt – egyre nagyobb szüksége lett pénzre. Ettől kezdve gyorsabb ütemben készítette regényét; édesanyjához szeptember 5-én küldött levelében, különböző ürüggyekkel, lemondta a komáromi látogatás tervét; jelezte azt is, hogy rengeteg munkája van, s a kapott ajánlatok felét vissza is kell utasítania. (Vö.: JKK *Levelezés*. 1. köt. 99–101. sz. 107–111., 360–362. l.)

1852. augusztus végétől, szeptember elejétől érdekesen alakultak a *Török világ* megírásának és megjelenésének körülményei. – Mint a szeptember 20-i levélből kitűnik – s ez új, fontos mozzanat a regény keletkezéstörténetében! – Jókai augusztus végén – szeptember elején már *eladta* új regényét Emich Gusztávnak 500 pft-ért. S igen természetesen, hogy Emichnek adta el, hisz egy évvel korábban az *Erdély aranykorát* is ő jelentette meg. Maga az adásvételi szerződés nincs meg. – Emich Pesti Naplója szeptember 11-én, az utolsó évnegyedre szóló és a címlapon megjelenő *Előfizetési felhívásban* sietve tudósította az olvasóközönséget: „Lapunk *műtára* érdekességének kiemelésére megemlítjük, hogy legjelesebb írónktól hozand szépírodalmi dolgozatokat, s azokon kívül érdekes könyv- és szín-bírálatokat. – Figyelmeztetjük különösen a t. közönséget, hogy a műtárban october 1-vel *Jókai Mór*-nak egy új történeti regényét kezdendjük meg, mely a köztetszéssel fogadott »*Erdély aranykorának*« folytatását képezendi.” (Zárójelben megjegyezzük, hogy a felhívás e szövegrészletét a JKK *Kisregények*. 1. köt. jegyzetei is közlik a 147–148. lapon, de: a sajtó alá rendező elmulasztotta jelezni, hogy az idézet előfizetési felhívásból való; a szöveggözlés két helyen pontatlan; a felhívás szeptember 13. és 30. között még tizenöt alkalommal megjelent a Napló 1. lapján, s nemcsak a szeptember 11-i után következő hat számban.) – A *Török világ* 500 pft-os vételárából – s ez a másik lényeges

keletkezéstörténeti mozzanat, amely a szeptember 20-i levélből derül ki – szeptember 15-én 300 pft-ot kellett volna kapnia Jókainak. Emich azonban valamilyen okból nem tudott fizetni. Jókai súlyos pénzzavarba került: napokon belül új és drágább lakásba kellett költöznie, egyéb kiadásai is támadhattak, s milderre nem volt anyagi fedezete. Ezért fordult szeptember 20-án meglehetősen kétségbeesett levéllel ügyvédbarátjához, Várady Antalhoz, kérve, hogy segítsen neki kölcsönt járandóságát. – Hogy ezután lényegileg mi történt a *Török világgal*, ill. a regény eladása körül, az a forrásokból már megállapítható, csupán az események pontos menetének és körülményeinek ismeretése igényel némi hipotézist. Jókai nyilván várt még egy-két napot, de Emich pénze csak nem érkezett meg. Jókait nagyon kellemetlenül érinthették, sőt bosszanthatták is a történetek. Az adott helyzetben Emich is kényelmetlenül érezhette magát: hisz nem tartotta be a szerzővel kötött egyezséget, és már a Napló közönségének is beharangozta az új Jókai-regényt. Mindketten kereshették tehát a kivezető utat a kényes szituációból; e szándékaik szerencsésen találkoztak Müller Gyula könyvkiadó és – kereskedő regénykiadói terveivel, s szeptember 25. és 30. között megszülethetett az a megoldás, amelyről Jókai így számolt be szeptember 30-i levelében a Miskolcon vendégszereplő Laborfalvi Róznak: „A regényemmel ért fánumokon megboszonkodva azt tettem, hogy elosztottam két felé az egészet, a miért 500 pengert kellett volna kapnom; a nagyobbik felét eladtam Müller Gyulának 550 pengőért, a kisebbiket odaadtam Emichnek 300 ért. Ezzel ugyan furcsán jártam! – October végeig rója le.” (Ld. JKK *Kisregények*. 1. köt. 148. l.) – Vagyis: Jókai szeptember vége felé úgy állapodott meg Emich Gusztávval és Müller Gyulával, hogy kettébontja a kb. egyharmadában kész regényét. A történetből kiemel egy cselekményszálat, önálló művé formálja, s *A kétszarvú ember* címmel ezt adja a Pesti Naplónak. E kisebb terjedelmű regényért Emichnek 500 helyett csak 300 pft-ot kell fizetnie október végei határidővel. (Jókai és Emich e szerződése sincs meg.) Maga az „anyaregény”, a *Török világ Magyarországon* kiadására pedig Müller Gyulával köt új szerződést szeptember 29-én. E szerződés szerint Müller egyszer s mindenkorra megveszi a regényt 550 pft-ért, amelyből 200–200 pft-ot október 1-én, ill. november 15-én, 150 pft-ot pedig december 31-én fizet a szerzőnek. Jókai vállalja, hogy a regény terjedelme legkevesebb 36 nyomdai ív lesz, három kötetbe osztva, s hogy az 1. kötet kéziratát a szerződés aláírásával egyidejűleg, a 2. kötetét november 15-én átadja a kiadónak. (A szerződés szövegét ld. JKK *Regények*. 4. köt. 415–417. l.) Végül is ez a megoldás mindenkit kielégített: Jókai egyszerre két regényt adott el, az eredeti összegnél lényegesen kedvezőbb áron, s így megszabadulhatott szorító anyagi gondjaitól; Emich is jól járt: fizetési haladékhöz jutott, úgy, hogy a Napló utolsó évnegyedére mégis biztosította a beígért Jókai-regényt; Müller pedig váratlanul egy nagy közönségsikert arató Jókai-mű kiadója lett. Maguk a művek azonban s különösen *A kétszarvú ember* nagyon is kárát látták a huzavonának és a belőle fakadó sietségnek: mindkettő eléggé laza kompozíciójú, a cselekményszöveget, emberábrázolást tekintve elnagyolt regény lett.

1852. szeptember végétől elvált tehát egymástól, és külön életre indult az *Erdély aranykora* folytatásának tekinthető két regény. – *A kétszarvú ember* október 2. és november 7. között 21 folytatásban jelent meg a Pesti Napló Műtárában „történeti beszély” műfaji megjelöléssel. A kritikai kiadás sajtó alá rendezője meggyőzően bizonyította, hogy a hírlapi közlés megindulásakor a műből csupán 1–2 fejezet lehetett készen, s a további folytatások szinte napról-napra készültek a Napló számára. (Vö.: JKK *Kisregények*. 1. köt. 150–151. l.) A kisregényt még az év végén kötetben is kiadta Emich. Ld.: *A kétszarvú ember*. Históriai beszély. Pesten 1852. Emich és Eisenfels könyvnyomdája. 182 l. (*Jókai Mór újabb novellái*. III.) – A *Török világ Magyarországon* kritikai kiadásának sajtó alá rendezője helyesen állapította meg: a regény 1. kötetének kész kéziratát Jókai szeptember 29-én [esetleg október 1-én] adhatta át a kiadónak; ezt bizonyítja a szerződés 2. pontja, továbbá a szerződés szövege után olvasható és Jókai által írt első elismervény, amely szerint Jókai október 1-én felvette a regény tiszteletdíjának 1. részletét, 200 pft-ot. A 2. kötetrel – melyet egy időben írt *A kétszarvú emberrel* – talán november 15-én készülhetett el, legalábbis ekkor vette át a következő 200 pft-ot, miként a második elismervénye mutatja; persze lehet, hogy Müller csupán megelőlegezte a 2. tiszteletdíjrésztet, s a kötet írását Jókai csak az év végefelé fejezte be. A 3. kötetrel – az 1853. január elején megindult *Delibáb* c. lap szerkesztésével járó sok gond miatt – feltűnően késve, legkorábban 1853 áprilisában, de még valószínűbb, hogy csupán május-június folyamán készült el, s a kéziratot csak június 10-én, az utolsó 150 pft honoráriumrészlet átvételekor adta oda a kiadónak. (Ld. JKK *Regények*. 4. köt. 417. l.) A regény megjelent: *Török világ Magyarországon*. 1–3. köt. Pesten 1853.

Müller Gyula sajtója. 1. köt. 204 l.; 2. köt. 253 l.; 3. köt. 195 l. Az 1. köt. 1852. december 12. körül, a 2. köt. 1853. március 1-én, a 3. köt. július 31-én került könyvtári forgalomba. (Ld. uo. 411. l.)

A *Török világ Magyarországon* és főképpen *A kétszarvú ember* kritikai kiadásának sajtó alá rendezői több-kevesebb részletességgel kifejtették, *hogyan* függ össze a két mű forrásanyaga, cselekményszövege, korrajza, alakjainak sorsa. (Vö.: JKK *Regények*. 4. köt. 448., ill. *Kisregények*. 1. köt. 146–168. l.) A jelen 1852. szeptember 20-i, ill. a már ismert szeptember 30-i Jókai-levél a *miértre* ad választ: arra, hogy mindenekelőtt a *keletkezés okán* tartozik elválaszthatatlanul egymáshoz a két mű, valóban trilógiát alkotva az *Erdély aranykorával*.

1. Várady Antal (1819–1885): ügyvéd, földbirtokos. 1845-től 1866-ig Pesten jól menő ügyvédi irodát tartott fenn. 1866-tól haláláig Komárom megyei birtokán, a Kolta melletti Rózsa-pusztán gazdálkodott. – Jeles irodalombarát volt: pesti évei alatt erkölcsileg és anyagilag egyaránt készséggel támogatta a rászoruló írókat. – Petőfihez és Jókaihoz szoros barátság fűzte: 1846-ban együtt laktak Pesten; Petőfi 1846. május 22-én hozzá írta ismert versét: *Levél Várady Antalhoz*; 1846. június 29-én Ruffy Ida és Várady Antal esztergomi esküvőjén Petőfi és Jókai volt a két tanú. (Ld.: Jókai levele özv. Jókay Józsefnéhez 1846. június 24-én. JKK *Levelezés*. 1. köt. 24. sz. 27–29., 286–287. l.) Jókaival való baráti kapcsolata 1849 után is megmaradt, s különösen jogi és pénzügyekben sietett gyakran Jókai segítségére. Így például 1857–1859-ben, amikor a kápolnásnyéki Jókai-birtok eladása körül támadt perben a Jókai-családot eredményesen képviselte. (Uo. 191., 204–205. sz. levél, 216–217., 232–233., 440., 451–452. l.)

2. Emich Gusztáv (1814–1869): a kor ismert nyomdatulajdonosa és kiadója. Jókaival két évtizeden keresztül állandó munkatársi-üzleti és szoros baráti kapcsolatban állt. Ő jelentette meg Jókai akkori regényeinek, novellásköteteinek, naptárainak, albumainak és lapjainak túlnyomó többségét. – Mint e levél is mutatja, Emich meglehetősen rendetlenül kezelte Jókai pénzügyeit. Könnyelműsége vagy feledékenysége különösen a váltók kezelésében okozott kellemetlenségeket Jókainak: 1855-ben például egy nagy összegű váltó megújításának elmulasztása váratlan anyagi gondot jelentett Jókai számára. (Ld. Jókai 1855. szeptember 5-i, anyjának és szeptember 14-i, bátyjának írott levelét. JKK *Levelezés*. 1. köt. 137–139. sz. 152–154., 155–160. l.)

3. Nem tudtuk teljes bizonyossággal megállapítani, hogy Jókai 1852. szeptember végén hova költözött. – 1850–1853 közötti pesti lakóhelyeiről a következőket tudjuk: 1850. elején-közepén részben felesége Hatvani (ma: Kossuth L.) utca 7. sz. alatti lakásában, részben különböző svábhegyi szállásokon (Adlitzer-vendéglő stb.) élt és dolgozott. 1850. szeptember végén – október elején a Síp utcába költözött (ld. 1850. október 7-i, édesanyjához írott levelét, uo. 90. sz. 97. l.), s anyni bizonyos, hogy 1851. nyarán még ott is lakott (ld. Arany Jánosnak küldött, 1851. július 15-i levelét, uo. 94. sz. 101–102. l.). Feltévesünk szerint Jókai vagy 1851 ősziig, de méginkább valószínű, hogy 1852 tavaszáig maradt a Síp utcai lakásban. Ekkor hívhatta lakójának az Országút úti (ma: Múzeum körút) kétemeletes házába özv. Szűcs Lajosné, Erzsike, özv. Jókay Józsefné unokanővére. E lakással kapcsolatban történt Jókaival az a „galiba”, amelyet a jelen szeptember 20-i levélben említ, s amely miatt oly kellemetlen helyzetbe jutott. Özv. Szűcsné ugyanis 1852. augusztus 6-án, „Jakab nap után [július 25.] 12 nappal” váratlanul felmondott Jókainak. Jókai még aznap méltatlankodó levélben számolt be édesanyjának özv. Szűcsné eljárásáról; elmondta, hogy már nem fog olcsó szállást kapni, és talán kénytelen lesz szeptembertől fél évre 500 pft-ért igen drága lakást bérbe venni. (Ld.: uo. 99. sz. 107–108. l.) – Jókai tehát 1852. szeptember végén új lakást vett ki, de azzal a szándékkal, hogy tavasszal másik szállást fog bérelni. Ez aztán 1853. április 24. és 29. között meg is történt: ekkor költözött Jókai a Szép u. 1. sz., az ún. Patay-ház 1. emeletén levő tágas lakásba. (Ld. 1853. április 27-i, özv. Jókay Józsefnének és Laborfalvi Róznának írott leveleit, uo. 110–111. sz. 118–120. l.) A kérdés: hol lakhatott Jókai 1852. szeptember végétől 1853. április végéig? Feltételezésünk szerint a Granátos (ma: Városház) u. 9. sz. alatt, a Granátos és Sarkantyú (ma: Vitkovics Mihály) u. sarkán. A feltételezés alapja a következő: a Jókai szerkesztette *Déliabáb* 1853. április 24-i száma hírül adta, hogy „szerkesztőségi szállásunk a mai naptól kezdve megváltozott. Ezentúl minden küldeményt *új lakásunkra* (Szép utca, Patay ház) kérünk címeztetni.” (Idézzve a JKK *Levelezés*. 1. köt. 110. sz. levél jegyzeteiben, 373. l.) E híradásból és a későbbi előfizetési felhívásokból kiderül, hogy 1853. április végétől a *Déliabáb* szerkesztése mindenképp Jókai lakásán folyt, illetve a szerkesztőség és Jókai lakáscíme azonos volt. S ami fontosabb: ha Jókai 1853. április 24-től az „új lakásunkra” kéri címeztetni a lap számára érkező küldeményeket, akkor április 24-ig nyilván a régi „szerkesztőségi szállásra” (amely egyben a lakása is

lehetett) kapta azokat. E lakás pedig az említett Granátos u. 9. sz. házban volt. Ld. a lap 1852. december 2-i előfizetési felhívását: *Előfizetési felhívás a Délibáb „Nemzeti színházlap” 1853. január–júniusi folyamára.* Pesti Napló 1852. december 7. 4. l. Mindez persze csak feltételezés, ám valószínűleg helyes feltételezés. – A levél e vonatkozása ismét figyelmeztet: mindenképp érdemes lenne összeállítani Jókai pesti lakásainak listáját, pontos időrendben.

4. Jókainé Laborfalvi Róza e miskolci vendégszereplésének előzményeiről, időpontjáról és eseményeiről a következőket tudjuk: Jókai édesanyjának írott 1852. augusztus 26–31-i levelében közeli komáromi utat helyezett kilátásba: „Szeptember vége felé úgy hiszem lesz egy kis időm nőmmel együtt kedves anyámat és Károlyékat meglátogathatni...” (Ld. JKK *Levelezés.* 1. köt. 100. sz. 109. l.) De már a következő, szeptember 5-i levelében jelezte, hogy a szeptemberi komáromi látogatásukat kénytelen elhalasztani: „Igen sajnálom, hogy ígéretem szerint nem részesülhetek abban az örömben, hogy kedves anyámat és Károlyékat rövid idő alatt oda haza megláthassam. A feleségemnek most két hétre Miskolcra kellett menni, nekem pedig épen e napokban annyi bajom akadt a politziára benyújtott mindenféle műveim végett, hogy egy órára sem szabadulhatok hazulról.” (Ld.: uo. 101. sz. 110. l.) Megjegyezzük, hogy a levelében „a feleségemnek most két hétre Miskolcra kellett menni” állítás tartalmilag nem helytálló, s erre a JKK *Levelezés.* 1. kötet sajtó alá rendezője felfigyelhetett volna: 1852. szeptember 5-e körül, és pedig két hétig Jókainé semmiképp sem vendégszereplhetett Miskolcon, hiszen ekkortájt 3–3 naponként főszerepeket játszott a pesti Nemzeti Színházban. Jókainé itteni játérendje és alakításai a kérdéses időszakban: augusztus 30.: Schiller: *Armány és szerelem* – Lady Mylford; szeptember 3.: Hegedűs Lajos: *A hazatértek* – Zalánfi grófnő; szeptember 7.: Szigligeti: *Az arckép* – Dornainé; szeptember 10.: Piat Bódog: *Diogenes* – Aspasia; szeptember 13.: Szigligeti: *Az arckép* – Dornainé; szeptember 15.: Scribe – Legouvé: *Lecouvreur Adrienne* – a címszerep; szeptember 17.: Czako Zsigmond: *Végrendelet* – Gróf Alpáriné. (Vö. a Nemzeti Színház napi színlapjaival a Pesti Napló azonos dátumú számainak 3–4. lapján.) A levélszöveg e kétségtelen hibáját kétféleképpen lehet magyarázni. Elképzelhető esetleg, hogy Jókai véletlenül múlt időt írt jövő idő helyett, azaz a levélben *kellett* helyett egyszerűen *kell* olvasandó; bár ennek ellentmond, hogy a levél végén megismétlődik a múltidős szóhasználat: „ha nőm itthon volna”. Valószínűbb feltételezés azonban az, hogy a nagyon elfoglalt Jókai szándékosan „füllentett”, így hártva el egy, az adott időszakban alkalmatlan rokonlátogatást.

Jókainé szeptember 18-tól október 7-ig nem játszott a pesti Nemzeti Színházban. A színház azért tudta ily hosszú ideig nélkülözni vezető drámai színésznőjét, mert szeptember 18-tól 28-ig – a Pest környékén tartott nagy őszi hadgyakorlatok alkalmából – csupán reprezentatív operák és balettek, utána pedig főképp vígjátékok voltak a játérendjén. Jókainé szeptember 22–23-án indulhatott 24-én kezdődő miskolci vendégszereplésére. A kb. 12–14 napos vendégjáték alatt több főszerepet játszott el; legsikeresebb alakításáról a Pesti Napló így számolt be: „Derék színésznőnk Jókainé Miskolcra arat most vendégszerepléssel koszorukat. Többek közt »Adrienne Lecouvreur« című színműben lépett fel, s művészi játékával mindenkit elragadott.” (*Vegyes hírek és események.* Pesti Napló 1852. október 2. 2. lap.) Pestre október 4–5-én érkezhetett vissza, hogy felkészülhessen az október 8-i Nemzeti Színház-beli új bemutatóra: Pyat–Sue: *Matild* c. drámájában Ursula szerepét kellett eljátszania. (Ld.: Pesti Napló 1852. október 8. 4. l.)

2.

Jókai Mór – Szelestey Lászlónak

[Pest, 1857. november 2.]

Kedves barátom.

Itt a novella. A capitulatio feltételei ezek.

1. Ezt nekem leíratod, az az, hogy magadnak, és saját kéziratomat visszaküldöd még a héten.
2. Fizetsz érte hadi költség fejében 30 ftot ezüstben.
3. Az albumodba adod; ne a lapba, mert akkor rám lázítasz vagy tizenkét szerkesztőt.
4. Correctura nélkül sajtó alá nem bocsátod, hanem a revisiott nekem megküldöd.

Melyeket ratificálván maradok

tisztelő barátod
Jókai Mór

Pest 1857 2/11.

A levél autográf; tintával íródott. A szöveg a 2 lapnyi ívpapír 1. lapján található. Lelőhely: PIM, Kézirattár, letétként őrzött Darnay-gyűjtemény (D – 18.377).

Címzése nincs.

A levél címzettjének és tartalmi vonatkozásainak sikeres felderítése izgalmas és hosszadalmas filológiai nyomozás eredménye. Talán ez az az eset, amikor a filológus – a tartalmi és metodikai tanulságok miatt – a szövegmagyarázat aktuását a nyomozás menetének, fázisainak, módszerének jelzésszerű ismertetésével ejtheti meg.

A szövegből annyi nyilvánvaló, hogy a címzett olyan férfiú, aki 1857 őszén lapot és albumokat szerkesztett, adott ki. A levél kissé üzletes, vállveregető hangneme – a Jókai levelezését jól ismerők számára – azt sugallja, hogy ne élvonalbeli szerkesztőt és ne közeli barátot keressünk a címzettben. Lassan szűkítve a számításba vehető literátorok körét, egyre inkább Szelestey László került előtérbe. S Szelestey személyiségének, Jókaihoz fűződő viszonyának, 1857–1858. évi tevékenységének, kiadványainak tanulmányozása erősen valószínűsíti is, hogy ő a keresett szerkesztő.

Szelestey László (1814–1875): az 1850-es évek tájékozottjának, ún. kelmei népiességének egyik képviselője volt; ügyvéd, szerkesztő, liberális újságíró. Jókaival való kapcsolata 1847–1848 fordulójára nyúlik vissza: Jókai az Életképekben 1848. január 16-án a *Mi hír Budán?* c. állandó glosszarovatban gunyoros megjegyzést tett Szelesteyre egy a lap és Szelestey között támadt incidens apropójából, s Szelestey élesen utasította vissza a megjegyzést. (Vö.: Jókai Mór: *Cikkek és beszédek* (1847. január 2. – 1848. március 12.). I. köt. Összeállította és sajtó alá rendezte Szekeres László. Bp. 1965. Akadémiai K. 480. l., valamint a jegyzeteket: 848–850. l.). Az incidens ellenére az 1850–1860-as években jó munkatársi viszony alakult ki közöttük: Jókai gyakran közölte lapjaiban (a Reményben, A Honban stb.) Szelestey verseit, cikkeit, Szelestey viszont minden vállalkozása számára igyekezett megnyerni Jókait.

Szelestey 1857 őszén indította el Szépirodalmi Közlöny c. szépirodalmi, kritikai lapját, amely hetente kétszer jelent meg. A szerkesztő és a kiadótulajdonos is Szelestey volt, a nyomda pedig Emich Gusztáv Egyetem utca 2. sz. alatti üzeme. A lap első száma 1857. október 4-én jelent meg, az utolsó 1858. december 30-án. Szelesteynek sikerült megnyernie Jókait dolgozó társul; már a Közlöny első számában, de a későbbiekben is olvashatók Jókai-írások: *Jordaki feje*, novella, 1857. október 4.; részlet a *Dózsa György* c. drámából, 1857. november 15.; *Violanta*, novella, 1858. március 10–14.; s több Jókai-vers is. Miért írt Jókai Szelestey lapjába? Jókai a kor minden színvonalasabb szépirodalmi lapjába írt, ez elv volt nála, s a Közlöny szépirodalmi rovata eléggé színvonalas volt. Talán az sem mellékes ok, hogy barátja, Emich Gusztáv nyomdájából került ki a lap. S végül a legfontosabb: Szelestey Közlönye Jókai és Laborfalvi Róza dicséretétől volt hangos. Jókai regényeinek készülésétől, megjelenéséről, Róza asszony fellépéseiről mindig nagy elismeréssel, áradózással (sokszor visszatekintően szirupos stílusban) számolt be a lap.

Szelestey szerkesztői gyakorlatához tartozott, hogy lapja előfizetőinek minden hónapban egy-egy ún. illetménykötetet adott. E könyvek albumok, antológiák, útirajzok, ismeretterjesztő munkák voltak. (Vö.: *Napi hírek*. Szépirodalmi Közlöny 1857. december 23. 576–577. l.) Az első illetménykötet: *Szépirodalmi Album*. A Szépirodalmi Közlöny első könyvilletménye karácsoni ajándokul. Szerkesztette Szelestey László. Pest, 1858. Müller Emil Könyvnyomdája. 174 l. S az album 12–13. lapján olvasható Jókai Mór: *Az áruló gyűrű* c. török regéje. – Ezek után már valóban igen valószínű, hogy Jókai Szelesteynek írta a szóban forgó levelet, s benne a *Szépirodalmi Albumról* és *Az áruló gyűrű* c. novelláról van szó. Az időrendiség is pontosan egyezik: Szelestey 1857. október végén kérhetett novellát Jókaitól lapja, illetve az album számára; s joggal remélte, hogy Jókai küld is novellát, hiszen már adott szeptember végén – október elején is a Közlöny nyitószámába (*Jordaki feje*). November 2-án írta meg Jókai igenlő válaszlevelét a feltételeivel, s mellékelte a novellát is. Az album 1857. december elején jelent meg (vö.: *Előleges értesítés*. Szépirodalmi Közlöny 1857. november 29. 412. l.).

A nagyon megalapozott feltevést Jókai egyik, 1857–1858-ból való noteszének két bejegyzése tovább erősíti. A III. (időrendileg 5.) számú Jókai-notesz 15. versóján ez olvasható: „Szelestey novelláért 20”, a 17. versón pedig ez: „Szelestey novella 30”. Mindkét pénzügyi természetű bejegyzés a notesz versóin van, ami a notesz rendszerében bevételt, tehát műveitől vagy másért kapott pénzügyi összeget jelent. Mindkét bevételi tétel egy-egy tételcsoportban helyezkedik el, a tételcsoportok felett a megfelelő hónap neve olvasható. Az első bejegyzés dátuma „October” (s az elhelyezéséből követ-

kezőleg: október eleje), ami azt jelentheti, hogy a szeptember végén – október elején átadott, majd október 4-én megjelent *Jordaki feje* c. novellájáért kaphatott Jókai 20 pft-ot Szelesteytől. A második, számunkra fontosabb bejegyzés dátuma „November” (s az elhelyezéséből következőleg: november eleje), ami viszont szinte kétségtelenné teszi, hogy a november 2-án, a jelen levéllel Szelesteynek küldött novella – melyért Jókai 30 pft-ot kért a szerkesztőtől – az albumban megjelent *Az áruló gyűrű*. – A különböző szájakon elindult nyomozó munka eredménye tehát több egymást erősítő valószínűség, majdnem bizonyosság lett. Ugyanakkor a levélben egyetlen mozzanat sincs, amely e „majdnem bizonyosságot” kérdésessé tenné.

Az ilyen nyomozás persze rendszerint korábbi feltételezéseket erősít vagy dönt meg, figyelmeztetve, hogy kritikai kiadásban maximális pontosság szükséges, és óvatosan kell bánni a hipotézisek közreadásával. Például: a Jókai kritikai kiadás noteszeket megjelentető *Főljegyzések* (1–2. köt. Sajtó alá rendezte Péter Zoltán és Péterffy László. Bp. 1967. Akadémiai K.) c. ciklusának 1. kötete a 177–223. lapon közli a III. (5.) számú notesz anyagát. A két idézett bejegyzés a 188–189. lapon olvasható. A noteszhez tartozó 2. sz. jegyzet leszögezi, hogy a számadásokban a bevételi tételek mindig a versókon, a kiadási tételek mindig a rectókon szerepelnek (ld.: 706. l.). Az első bejegyzéshez („Szelestey novelláért 20”) fűzött 52. sz. jegyzetben a szerkesztők mégis súlyos hibát vétének, hisz ezt írják: „Szelestey László írói tiszteletdíja, mint a 17. versón jelzett hasonló tétel (30 ft), ez is a VU-ban megjelent novelláért.” (Ld.: 709. l.) Ez a részint rossz beidegződöttségéből, preconcepcióból (mintha Jókai csak adhatna Szelesteynek, s tőle nem kaphatna tiszteletdíjat), részint figyelmetlenségéből származó hiba félrevezetheti a *Főljegyzéseket* használó kutatót, mint ahogy először engem is rossz vágányra vitt.

3.

Jókai Mór – Emich Gusztávnak

[Széchenyi hegy, 1866. április 16.]

Kedves barátom.

Tegnap kijöttem a hegyre,¹ s igen jól érzem magamat. A leveleimet, kérlek igen szépen, légy szíves a tejhordó kocsid által felküldeni mindennap; én azután majd elhozom azokat a villátokból: az én majorosom egy ideig nem fog bejárni, míg nem lesz tejünk, a mit beküldjünk;² azontúl ez alkalmatlanságtól fölmentelek.

Az album revisióit³ is mellékelj; másnap rendesen visszaküldöm; nézz utána, kérlek, hogy a mi összetartozik, egy rovat és cím alá jöjjön.

Ha valami váltót alá kell írnom, arról jó előre gondoskodjál.

Ennyi alkalmatlanságért bocsánatot kérve maradok

igaz barátod

Széchenyi hegy 16/4 66

Jókai Mór

A levél autográf; tintával íródott. A szöveg a 4 lapnyi ívpapír 1. lapján található. A levelet 1972-ben vette meg a Petőfi Irodalmi Múzeum özv. dr. Fóris Tibornétól (Bp. II. Vadaskerti u. 12/a). A Múzeum Kézirattára V. 3560/4. jelzet alatt őrzi.

Címzése nincs.

1. Jókai 1853 augusztus 4-én vásárolta a svábhegyi ingatlant Schweitzer Jánostól 2 200 pft-ért, főképp az *Egy magyar nábob* és a *Kárpáthy Zoltán* honoráriumából. 1853 és 1855 között nagy összegeket költött a házra és telekre. Közismert kedves tartózkodási helye lett a svábhegyi villa és kert (ma: Költő u. 19–21., benne Jókai Emlékszobával); kora tavasztól késő őszig kint élt, írt, kertészkedett, társaságot fogadott. A Svábhegyen akkoriban már többszáz nyárilak, villa épült fel, s ott lakott – egyebek között – Eötvös József, Szigligeti Ede, Emich Gusztáv. Jókai és a Svábhegy kapcsolatáról közismerten gazdag forrással rendelkezőnk.

2. Jókaiék majorosa ekkor Füri János volt, aki évről-évre pompás birkapörköltet főzött a szüreti vendégeknek. A svábhegyi villában egyébként majorost és majorosnét, kocsist és lovakat, fejős-

teheneket és vízfordó szamarat is tartottak, sertéseket is hizlaltak. Egyik fejőstehenüket Szegfünek, a csacsit Csárdásnak hívták. (Vö.: Mikszáth Kálmán: Jókai Mór élete és kora. Bp. 1960. Akadémiai K. 2. köt. 66–67., 73–75., 93–94. l.).

3. Minden bizonnyal az Üstökös 1866. évi, ekkor készülő albumáról van szó, melyet Jókai szerkesztett. (Ld.: *Üstökös Albuma*. 1–2. köt. Rajzolta Jankó János. Pesten, 1866. Emich Gusztáv tulajdona.)

4.

Jókai Mór – Emich Gusztávnak

[Széchenyi hegy, 1868. július 29.]

Kedves barátom.

Kérek, légy szíves e kéziratokat a Hon szerkesztőségének átadni.¹

Azután egy szívességre kérek.

Írd meg gróf Keglevich Bélának,¹ hogy téged bíztalak meg azzal, hogy Septemberben lejárandó váltóját megújítani intézkedjél, *saját kívánatra*, minthogy *több óra elutazik*.³ Magam nem mehetek ma be, mert roppant főfájásom van. Azért készítesd el a váltót 1280 ftrol, írd meg mennyit kell rá a grófnak törlesztésül és kamatul fizetni? Valamint azt is írd meg nevemben, hogy mikor fogja az Athenaeum társulat⁴ a Hon cautióját letenni, hogy a gróf visszavehesse a magáét?⁵ Ez iránt úgy hiszem minél előbb kell intézkedni a társulatnak.

Kérek e fentebbi szívességekre

igaz barátod
Jókai Mór

Sz. hegy 29/7 68

A levél autográf; tintával íródott. A szöveg a 4 lapnyi ívpapír 1. lapján található. A 4. lapon – valószínűleg Emich Gusztáv tintairásával – ez olvasható: Jókai Mór. A levelet 1972-ben vette meg a Petőfi Irodalmi Múzeum özv. dr. Fóris Tibornétól (Bp. II., Vadaskerti u. 12/a). A Múzeum Kézirattára V. 3560/4. jelzet alatt őrzi.

Címzése nincs.

1. A Hon a balközép párt 1863. január 1-én indult politikai napilapja. Emich Gusztávval kötött 1862. december 3-i szerződése szerint Jókai volt a felelős szerkesztő és laptulajdonos, Emich pedig a lap nyomását és terjesztését vállalta. (Vö.: D. Szemző Piroska: *Heckenast és Vajda szerepe Jókai „A Hon” című lapjának megindulásában*. Magyar Könyvszemle 1969. 253–267. l.) 1864. július 1-től Emich kiadótársa lett Jókainak az 1864. június 7-i, Jókaihoz írott levelében közölt feltételek mellett. (Ld.: JKK *Levelezés*. 2. köt. 261. sz. 46–47., 583–584. l.) – A Hon szerkesztősége, kiadóhivatala és az Emich-nyomda a Barátok (Ferenciek) tere 7. sz. alatt volt (ma: Felszabadulás tér – Károlyi Mihály utca). A Svábhegyről Jókai hol személyesen Emichnek, hol közvetlenül a szerkesztőségnek juttatta el elkészült kéziratait. – Levelének mellékleteként bizonyosan *A szerelem bolondjai* c. regénye egyes fejezeteit küldte Emichnek: a regényt 95 folytatásban 1868. január 1. és augusztus 12. között közölte A Hon tárcarovata. Más kéziratról aligha lehetett szó: Jókai ugyanis július 1-től augusztus 24-ig nem írt cikket A Honba, a levél keltezését követő első Jókai-cikk, a *Pest, aug. 24.* című pedig csak augusztus 25-én jelent meg a lapban.

2. Keglevich Béla gróf (1833–1896): Pest és Heves megyei birtokos. Az 1861-i országgyűlésen határozati követ, az 1865–1868-i országgyűlésen a monori kerület (Pest megye) képviselője, a balközép párt egyik vezető politikusa volt. Később Párizsban Rotschild pénzügyi titkára, 1886-tól Heves megyei főispán lett. – 1865 és 1869 között A Honban megjelent vezércikkeiben Jókaival azonos vagy nagyon hasonló politikai elveket vallott a kiegyezés különféle politikai, társadalmi, gazdasági kérdéseit illetően. A balközép párt baloldalán állott ő is, s a párt 1867 végei – 1868 elejei súlyos válsága, időleges kettészakadása idején a Jókai vezette baloldali kisebbséggel tartott. Keglevich és Jókai politikai-emberi kapcsolata mégsem volt felhőtlen, nézeteik nem egyeztek mindig és minden kérdésben. Keglevich 1867–1868 folyamán, főképp magánleveleiben, többször bírálta is Jókait. Résztint úgy

érezte, hogy Jókai a párt baloldalának érdekeit olykor következtetlenségül vagy felületesen képviseli a lapban. (Például: 1867. június 5-i és 11-i leveleiben azt bizonygatta, hogy Jókai politikai-szerkesztői elveit egyes munkatársai – Pálffy Albert és Urházy György – nap mint nap megszegik, s tulajdonképpen Deák-párti nézeteket vallanak. Kérte Jókait, válasszon: vagy biztosítani tudja a lap egységes szerkesztését, vagy ő válik ki a Hon munkatársi gárdájából. Vö.: JKK *Levelezés*. 2. köt. 329–330. sz. 119–122., 625–626. l.) Részint pedig tiltakozott az ellen, hogy Jókai meg-megcsonkítja a Deák-párti és főképp a szélsőbali lapokat támadó cikkeit, s élesen bírálta Jókai 1868 elejei, a kiegyezés-ellenes szélsőbal párttal, illetve Kossuthal rokonszenvező megnyilvánulásait. (Ld. például 1868. március 10-i levelét uo. 367. sz. 161–162., 653. l.)

3. Keglevich 1868. július 28-i, Jókaihoz írott levelében ez olvasható: „Miatán valószínűleg néhány nap múlva elvégre szabadulhatni van reményem, s Pestet elhagyom, ügyeim is rendezni ohajtanám, ergo, primo nem emlékszem mikor jár le a váltó? ” Majd az utóiratban: „s mennyit kell a váltóra törleszteni? ” (Ld.: JKK *Levelezés*. 2. köt. 373. sz. 167. l.) A levél jegyzete közli, hogy a váltóügyről „nem tudunk közelebbit”. (Ld.: uo. 659. l.) A most közreadott július 29-i Jókai-levélből lényegében kiderül mindaz, ami a Keglevich-váltóról megtudható. – Jókai ezután Emichet bízta meg a váltóügy intézésével; s mert saját kárán elégszer tapasztalhatta, hogy Emich mily könnyedén kezeli a pénzügyeket, nyomtatéku, aláhúzva írta: sürgősen intézkedjék, mivel Keglevich „több óra elutazik”. Keglevich a következő két hónapban csak napokra volt távol Pesttől – hónapokra tehát nem utazott el. (Ld. Jókainak írott 1868. augusztus 8-i és szeptember 21-i leveleit, JKK *Levelezés*. 2. köt. 376. és 378. sz. 169–170. l.)

4. Az *Athenaeum* irodalmi és nyomdai részvénytársulat Emich Gusztáv vállalataiból jött létre. A sokat betegeskedő Emich 1868. nyárelőn közölte társulatalapítási tervét Jókai Mórral és Kemény Zsigmonddal, akik nagy aktivitással segítették őt a terv megvalósításában. A társulat alakuló ülésére már 1868. június 28-án sor került: az alapítók 8 tagú bizottságot választottak (ennek Jókai is tagja lett) az üzleti akció gyors lebonyolítása céljából. 1868. július 4-én a részvénytársulat tagjai aláírták Emichel és fiával az adásvételi szerződést. Eszerint az Emich-család eladta a részvénytársulatnak házáit, nyomdáját és kiadóhivatalát, teljes raktárkészletét, valamennyi lapot a kiadói jogokkal és szerződésekkel együtt, összesen 610 000 pft-ért, meghatározott részletfizetési feltételekkel. A tényleges átadás 1868. október 1-én történt meg. Az alapító tagok és részvénytulajdonosok a kor ismert vállalkozói, üzletemberei, bankárai voltak. Részvényes lett ifj. Emich Gusztáv is 40 000 pft névértékű részvénnyel. Az *Athenaeum* alapítókéje 700 000 pft volt, a részvényesek befizetett tőkéjük után eleinte évi 30%-ot kaptak, tehát a részvénytársaság jó üzleti vállalkozásnak bizonyult. (Vö.: *A könyv és a könyvtár a magyar társadalom életében 1849-től 1945-ig*. Összeállította: Kovács Máté. Bp. 1970. Gondolat K. 82–83., 154–156. l.)

5. Az 1852. május 27-i császári nyíltparancs az egész birodalomban új sajtórendtartást hirdetett ki, amely 1852. szeptember 1-én lépett életbe. A rendtartás szabályozta az időszaki nyomtatványok kiadásának új körülményeit is. Megjelentetésükhöz szeptember 1-től külön rendőrhatalósági, illetve helytartói engedély (koncesszió) kellett, a politikai természetű időszaki kiadványokért pedig előzetes biztosítékpénzt (kauciót) kellett letenni. Hetente három vagy ennél több alkalommal megjelenő lap esetében, ha a lapot 60 000-nél nagyobb lélekszámú városban adták ki, 10 000 pft volt a kaució; ha a lapot 30 000 és 60 000 közötti lélekszámú városban adták ki, 7000 pft, ha viszont 30 000-nél is kevesebb lakosú helységben, akkor 5000 pft kauciót kellett fizetnie a tulajdonos-szerkesztőnek. A hetente csupán egy vagy két alkalommal megjelent lapok kauciója az előbb felsorolt tarifák fele volt. (A sajtórendtartásra vonatkozó tudnivalókat ld.: *A könyv és a könyvtár* ... 22–25. l.) – A Hon kauciója a rendtartás értelmében tehát 10 000 pft, pontosabban: a birodalom sajátos, itt nem részletezendő pénzátszámítási szisztémája következményeként 10 500 pft volt. E biztosítékot a lap indulásakor kellett letenni. Jókai későbbi, a részletkérdésekben egymásnak olykor ellentmondó visszaemlékezései szerint gr. Almásy Pál, a balközép egyik vezetője adott neki 10 000 pft-ot e célra, így Jókaira csupán 500 pft lefizetése maradt. (Vö.: JKK *Levelezés*. 2. köt. 261. sz. 46–47., 583–584. l.) – A 4. sz. jegyzetben említett, 1868. július 4-i adásvételi szerződés természetesen intézkedett az új részvénytársulat tulajdonába került lapok biztosítékpénzeire vonatkozólag is. Eszerint: az *Athenaeum* kötelessége lett e lapok kaucióit, a kamatokkal együtt átvállalni, s így azokat a személyeket, akik az egyes periodikák kaucióit az induláskor lefizették, maradéktalanul tehermentesíteni. (Vö.: *A könyv és a könyvtár* ... 154–156. l.) – E július 29-i Jókai-levélnek a Hon története és általában a Jókai-filológia

szempontjából egyaránt fontos tartalmi mozzanata, hogy perdöntően bizonyítja: A Hon biztosíték-pénzét ez idő tájt tulajdonképpen Keglevich fedezte. A 10 500 pft-ot Keglevich 1868. április végén – május elején vállalhatta át – hogy kitől, nem tudjuk. Az Athenaeumnak tehát őt kellett tehermentesítenie, s ez – Keglevich Jókaihoz írott sürgető levelei szerint – eléggé késlekedve, csak kb. szeptember végén történt meg. (Vö.: JKK *Levelezés*. 2. köt. augusztus 8-i, 376. sz. és szeptember 21-i, 378. sz. levél, 169–170. l.) – Végül e kaucióüggyel kapcsolatosan egy tanulságos filológiai helyesbítést kell tennünk. Keglevich Jókainak írott, a JKK *Levelezés* 2. kötetében megjelent és már idézett 1868. évi leveleiben többször említést tesz bizonyos kaucióról. Sorrendben: A július 28-i levélben olvasható: „mikor vehetném fel, a felmondott cautiót?” Az augusztus 8-i levélben közli, hogy ő bármikor és bárhol kész a pénzügy elintézésére, s egyben figyelmezteti Jókait, hogy számítása szerint neki nem 10 500 pft, hanem a kamatokkal és a május–június–július havi százalékokkal együtt 10 930 pft 87 krajcár jár. Szeptember 21-én már szemrehányást tesz Jókainak: megígérte, hogy szeptember 15-én megkapja a járandóságát, s ez még mindig nem történt meg; úgy véli, „a dolog természete” megköveteli, hogy illő módon és gyorsan lezárják e rendezetlen pénzügyet. (L.: JKK *Levelezés*. 2. köt. 373., 376. és 378. sz., 167–170. l.) A JKK *Levelezés*. 2. kötetének sajtó alá rendezője e levelek jegyzeteiben feltételezi, hogy a kaucióügy „Keglevichnek az Igazmondó c. hetilap felügyelő bizottságából való – ebben az időben bekövetkezett – kilépésével függ össze. Keglevich 1868. máj. 31-től aug. 2-ig volt tagja a felügyelő bizottságnak . . . Keglevich feltehetőleg . . . anyagi részesedést is vállalt a lap fenntartásában, s a felügyelő bizottságból való kilépésekor ennek a hozzájárulásnak az összegét is visszakérte.” (Ld.: uo. 659–661. l.) Nos, az a feltételezés, hogy a balközép párt vezetői közül Keglevich is támogatta anyagilag az 1867. július 1-én indult Igazmondót, valóban lehetséges (pl. éppen június 5-én 300 pft-ot küldött Jókainak, vö.: uo. 329. sz. levél, 119., 625. l.), de ismereteink szerint nem bizonyítható. Az teljesen valószínűtlen, hogy a pártvezérek s közöttük Keglevich a Jókainak évről évre nyújtott rendszeres támogatást visszakérték volna – erre nem tudunk precedenst. Az Igazmondó 5000 (pontosabban: 5250) pft kaucióját minden bizonnyal Jókay Károly és Jókai fizette le 1867. júniusában (ld. Jókainak testvérbátyjához e tárgyban 1867. június 17-én írott levelét, uo. 332. sz. 123–124. l.); s nincs nyoma annak, hogy e kaució-letételhez Keglevichnek valaha is köze lett volna. Végül: nem is értem, hogyan jutott a sajtó alá rendező éppen a felsorolt Keglevich-levelek kapcsán az idézett feltételezésre? Ugy látszik, egyszerűen elkerülte figyelmét az 1868. augusztus 8-i Keglevich-levél, amelynek a szövegéből pedig félreérthetetlenül kiderül, hogy itt csakis olyan lapról lehet szó, amelynek a kauciója 10 500 pft; tehát valószínűleg A Honról (vagy esetleg más napilapról), de semmiképp sem az Igazmondóról, melynek kauciója, lévén hetilap, eleve fele A Honénak. Az általunk közölt július 29-i Jókai-levél azután azt az egyedül logikus feltételezést, hogy ti. Keglevich ismertett leveleiben A Hon kauciójáról van szó, bizonyossággá is teszi.

5.

Jókai Mór – ifj. Emich Gusztávnak

[Budapest, 1893. január 7.]

Kedves Barátom¹

A tegnapi Petőfi lakomán² olyan testi állapotot szereztem magamnak, mely a szobához leszegez. Azonkívül is holnapra van öszszehíva hozzám az egész Jókai – Feszty familia³ az ország minden részéből. Azokat kell fogadnom, akármilyen rokkant állapotban is. Azért Kérlek, az Athenaeum toasztját bízd másra: mondd el magad. Az enyimet pedig add át írásban Vadnay barátomnak. Ha testben nem, in effigie⁴ megjelenek közöttetek. Ime itt küldöm a legújabb arcképemet, dolgozó szobámmal együtt.⁵ Az egyik Te Noked szőlő, a másik Vadnayé.

Kérlek, ments ki az ünnepektől jó barátunk és íróársaim előtt, gyarlóságom miatt.

Ezer üdvözzel maradok

igaz barátod
Jókai Mór

Bpest 1893 Jan 7.

A levél autográf; tintával íródott. A szöveg a 4 lapnyi ívpapír 1. lapján található. A levelet 1972-ben vette meg a Petőfi Irodalmi Múzeum özv. dr. Fóris Tibornétól (Bp. II., Vadaskerti út. 12/a). A Múzeum Kézirattára V. 3560/4. jelzet alatt őrzi.

Címzése nincs.

A levél tulajdonképpeni tárgya: Jókai értesíti barátját, ifj. Emich Gusztávot, hogy őszinte sajnálattára nem tud résztvenni az író társaság, Vadnai Károly tiszteletére rendezett búcsúünnepségen. Kéri Emichet, hogy mentse ki Vadnai és az ünneplő közönség előtt, s az ünnepséggel kapcsolatban különféle megbízások teljesítésére hívja fel.

Vadnai Károly (1832–1902): neves hírlapíró, szerkesztő, költő és prózaíró, országgyűlési képviselő volt. Az 1850–1860-as években különféle szépirodalmi és napilapokban dolgozott (Hölgyfutár, Divatcsarnok, Délibáb, Budapesti Visszhang, Vasárnap Ujság, A Hon stb.). 1856-tól a Hölgyfutárt szerkesztette Tóth Kálmánnal együtt. 1864. január 1-én Tóth Kálmánnal megalapították a Fővárosi Lapok c. szépirodalmi és társadalmi napilapot, melyet Vadnai 1867. március végéig főmunkatársi, április 1-től szerkesztői minőségben irányított. Az 1860-as évek második felében Jókai A Hon c. napilapjának tárcaírója. Tagja volt a Magyar Tudományos Akadémiának, a Kisfaludy Társaságnak. 1884-től 1893-ig a szabadelvű párt tagjaként Miskolc déli kerületét képviselte az országgyűlésen. 1893 elején lemondott képviselői mandátumáról, s átvette a hivatalos Budapesti Közlöny szerkesztését. 1893. január 1-vel, 29 év után, visszalépett a Fővárosi Lapok szerkesztésétől is (e feladatot ezután Szana Tamás látta el), s a lap munkatársi gárdája, a kiadó Athenaeum, a pályatársak és barátok, a budapesti író- és művészvilág fényes ünnepséget rendezett a távozó szerkesztő tiszteletére. A Vadnai-ünnepségről minden lap részletesen beszámolt; mi a Fővárosi Lapok és Jókai Nemzet c. napilapja nyomán ismertetjük az eseményeket, különös tekintettel a levél konkrét vonatkozásaira.

A budapesti lapok 1893 első hetében naponta közöltek híreket, tudósításokat az ún. Vadnai-ünnep előkészületeiről. Hírül adták, hogy megalakult a rendező bizottság Radó Antal vezetésével, s hogy a központi ünnepségre január 8-án délután kerül sor. Beszámoltak arról, hogy a nevezetes alkalomra Radó Antal szerkesztésében ünnepi kiadvány jelent meg, mely Vadnait köszöntő verseket, emlékezéseket, nyilatkozatokat tartalmaz, köztük Jókai tisztelgő írását is. (Ld.: *Emléklap az 1893. január 8-iki Vadnai-ünnepre*. Budapest. 1893. Athenaeum. 46 l.)

Az ünnepség napján a Fővárosi Lapok és a Nemzet szinte Vadnai-különszámot jelentetett meg. A Fővárosi Lapok az *Emléklap*ból vett szemelvények sorával (Jókai Mór, Lévy József, Rákosi Jenő, Mikszáth Kálmán, Falk Miksa, ifj. Emich Gusztáv és mások írásaival) köszöntötte Vadnait. (Vö.: január 8. sz. 59–60. l.) Közölte Vadnai: *A legelső szám* c., szerkesztői pályájáról és a Fővárosi Lapok megindulásáról szóló emlékezéseit is (uo. 61–62. l.). A 62. lapon, *Üdvözlét Vadnai Károlyhoz . . .* cím alatt, a következő olvasható: „Jókai Mór tegnap este igen szép arcképét, mely őt írószobájában, dolgozó-asztala mellett, könyvvel kezében ábrázolja, küldte meg Vadnai Károlynak baráti emlékül s egyszerűs mind a mai nap alkalmából.” Majd szó szerint közreadta a lap Jókai Vadnaihoz írott, mintegy 1 lapnyi terjedelmű üdvözlését is. Jókai elmondja: „gyarló testi állapota” megakadályozza őt abban, hogy az ünnepségen jelen lehessen, és személyesen köszönthesse fel Vadnait. Önmaga helyett új arcképét és ünnepi köszöntőjét küldi el, s az Athenaeum igazgatósága nevében az intézet legrégebb szerkesztőjét, önnön nevében pedig az író társat, a harcostársat, a jóbarátot méltatja Vadnaiban. A Nemzet reggeli kiadásának vasárnapi melléklete *A Vadnai-ünnep* címmel ugyancsak sok szemelvényt közölt az *Emléklap*ból (vö.: január 8. sz. 1–2. l.).

Maga az ünnepség január 8-án, vasárnap délután 13.30-tól 17 óráig tartott. A Hungária Szálló földszinti különtermeiben, nagy vendégsereg előtt Rákosi Jenő mondott üdvözlő beszédet, és díszes albumot nyújtott át az ünnepeltnek. Szavaira a meghatott Vadnai válaszolt, majd a Nemzet felelős szerkesztője, „Gajári Ödön köszöntötte föl Vadnait a megjelenésben akadályozott Jókai és az Athenaeum igazgatóságának nevében.” Ezután került sor az ünnepi lakomára. – Jókai tehát valóban nem ment el a Vadnai-ünnepre; ifj. Emich Gusztáv jelen volt, de az „Athenaeum toasztját” végül is Gajári mondta el. (Vö.: *A Vadnai-ünnep*. Fővárosi Lapok 1893. január 9. sz. 75–77. l.; *Vadnai-ünnep*. Nemzet 1893. január 9. sz., esti kiadás. 2. l.)

1. Ifj. Emich Gusztáv (1843–1911): Emich Gusztáv könyvkiadó és nyomdász fia. 1868-ban egyik létrehozója volt az Athenaeum irodalmi és nyomdai részvénytársulatnak, melynek megalakulásakor igazgatósági tagja, 1891-ben elnöki igazgatója lett. Természettudományi és nyomdászattörténeti kutatásokat is folytatott: e témakörökből több könyve és tanulmánya jelent meg.

2. A Petőfi Társaság 1893. január 6-án, pénteken, a Magyar Tudományos Akadémia dísztermében rendezte meg évi nagygyűlését – Jókai Mór elnökletével, Petőfi születésének 70. évfordulójára emlékezve. Az ünnepi ülés programjából kiemelkedett Jókai felolvasása: Jókai – *A varázs-ing* címmel – az 1840-es évek divatjára és Petőfi öltözködési szokásaira emlékezett vissza. A nagygyűlést, amely 9,30 órától 13 óráig tartott, 15,30-ig elhúzódó lakoma követte az István Főherceg Szálloda 1. emeleti különtermében. A lakoma alatt egymást követték a tósztok: többen Jókait éltették, aki viszont a Társaság hölgyeire mondott emelkedett hangú pohárköszöntőt. Érthető, ha a Petőfi Társaság ülése és lakomája alaposan kimerítette Jókait. (A nagygyűlésről részletes tudósítást közöltek a lapok, közreadva Jókai Mór: *A varázs-ing* c. írását is; ld. pl.: Nemzet 1893. január 7. 7. sz., reggeli kiadás. 1–2. l., Fővárosi Lapok 1893. január 7. 7. sz. 55–57.)

3. Nem tudni, milyen okból jött össze a kiterjedt család 1893. január 8-án Jókainál.
4. in effigie: jelképesen

5. A kor neves budapesti fotográfusa, Erdélyi Mór sok felvételt készített Jókairól. A szövegben említett fényképen Jókai dolgozószobájának íróasztalánál, kezében könyvvel áll; egyik eredeti példánya a Petőfi Irodalmi Múzeum Fotótárában is megtalálható, más Jókairól készült Erdélyi-felvételek között. Erdélyi Mór műterme egyébként az 1880–1890-es években az Erzsébet (ma: Engels) tér 18. sz. alatt volt.

Lichtmann Tamás

KÜZDELEM AZ ANTIFASISZTA SZELLEMI EGYSÉGFRONT MEGTEREMTÉSÉÉRT

Gábor Andor levelei 1939-ből

A húszas évek bécsi publicisztikájától kezdve Gábor Andor a szocializmusért folytatott eszmei, politikai és művészi harc egyik jelentős egyéniségévé vált. Berlini éveiben a *Linkskurve* egyik szerkesztőjeként már az európai forradalmi irodalom élgárdájával dolgozott együtt. Moszkvában részt vett a kommunista emigráció szempontjából kulcsfontosságú Új Hang megindításában, Barta Sándor halála után pedig a lap szerkesztője lett. Ebben a funkciójában rendkívül jelentős szerkesztői, szervezői munkát végzett a magyar szocialista irodalom fellendítése és elismertetése érdekében, valamint a háborúellenes antifasiszta szellemi egységfront megteremtéséért és minél hatékonyabb működéséért. Ezt segítették az Új Hangba rendszeresen írt glosszái, politikai, irodalompolitikai jegyzetei, kritikái. E rendkívül széles körű irodalmi működéshez nagy gazdagságú, mindeddig feltáratlan levelezés adja a hátteret, amelyből még világosabb képet kaphatunk a kor harcairól, a fasizmus elleni szellemi erőfeszítéseiről, eredményeiről. Ezekből a levelekből egy gazdag tapasztalatú, nagy elméleti felkészültségű, szellemes kommunista irodalomszervező és író arcképe rajzolódik ki előttünk.

Levelezésének nagy része az Akadémiai Könyvtár kéziratárának Gábor Andor-hagyatékában található. Ebből a gazdag anyagból választottuk ki az alább következő néhány levelet, amelyek értékes dokumentumai a korszak egyik legfontosabb küzdelmének, az antifasiszta szellemi népfront megteremtésére irányuló erőfeszítéseknek. Az itt közölt levelek 1939-ből valók, amikor ez a küzdelem egyre élesebbé vált. Jellemző a harc hevességére a párizsi Üzenet által kezdeményezett, akkoriban lezajlott, több hónapon át tartó vita a szellemi egységfrontról. Gereblyés László vitaindítójára többek között Féja Géza, Gábor Andor, K. Havas Géza, Révai József, Tamás Aladár és Veres Péter válaszolt.¹

Gábor Andor levelei tanulságos adalékok a vitához és a népfrontkérdéshez általában. Három levél a párizsi emigráció polgári szárnyához, Faludy Györgyöz illetve Fejtő Ferenchez íródott; ezekből egy tapasztalt forradalmár szól, aki a népfront stratégiáját minden szinten, az irodalomén is, magáévá tette, és higgadtan, bölcsen, türelmesen érvel mellette. Igyekszik elkerülni a viták kirobbantását, mert tudja,

¹Erről a vitáról bévebben lásd ILLÉS László: Az Új Hang kritikai munkássága. – Tanulmányok a magyar szocialista irodalom történetéből. Bp. 1962. 409–444.